

Statutul juridic al libertății de exprimare. O analiză sistematică

Carmen Moldovan, Libertatea de exprimare. Principii, restricții, jurisprudență,
Editura C.H. Beck, București, 2012

Viorel ȚUȚUI*

Libertatea de exprimare reprezintă una dintre acele valori fundamentale ale societății democratice contemporane care au un statut paradoxal: pe cât de unanim este acordul cu privire la rolul fundamental pe care îl au în cadrul sistemului democratic, pe atât este de dificil de explicat modul concret în care ele funcționează în cadrul sistemului juridic, în relație cu alte valori fundamentale cu care nu de puține ori se află în conflict. Acesta este și motivul pentru care lucrările de specialitate care abordează problematica acestor valori se rezumă adesea la invocarea actelor normative (de regulă internaționale sau constituționale) care le reglementează acordându-le statutul de drepturi și libertăți de bază ale societății democratice. Și într-adevăr sunt foarte rare analizele sistematice și detaliate ale modului în care funcționează aceste drepturi și libertăți în cadrul sistemului de drept internațional, ale asemănarilor și diferențelor dintre statutul pe care au în variatele sisteme de drept, ale relației dintre reglementările internaționale și cele interne, ale raportului dintre formularea acestor drepturi la nivelul legislației și interpretarea lor la nivelul jurisprudenței (internaționale și naționale).

În lucrarea *Libertatea de exprimare. Principii, restricții, jurisprudență*, autoarea Carmen Moldovan își propune tocmai realizarea acestor ambițioase obiective în ceea ce privește statutul juridic al libertății de exprimare. Cartea reprezintă astfel o contribuție importantă în special pentru o ramură relativ tânără a dreptului public cum este dreptul comunicării pentru care această problematică este una de importanță centrală.

Lucrarea este alcătuită din patru părți (sau titluri cum sunt numite) intitulate astfel: *Simetria reglementării principiului libertății de exprimare la nivel regional, Principiul proporționalității și marja națională de apreciere în stabilirea limitelor libertății de exprimare, Incriminarea discursurilor abuzive care aduc atingere interesului general și Incriminări care au ca scop apărarea principiului demnității umane în corelație cu principiul libertății*. După cum remarcă reputatul jurist

* Universitatea "Al. I. Cuza" din Iași.

Tudorel Toader, autorul *Cuvântului înainte* al cărții, idea principală a lucrării argumentată de-a lungul celor patru părți este aceea că libertatea de exprimare are un caracter relativ, exercițiul ei putând fi limitat prin măsuri adoptate la nivel național, în concordanță cu prevederile art. 10 al Convenției Europene a Drepturilor Omului, cu respectarea principiului proporționalității și a marjei naționale de apreciere (XIII-XIV).

Primul titlu al lucrării se deschide cu evidențierea generalității normative a principiului libertății de exprimare, teza principală fiind aceea că instrumentele juridice internaționale, începând cu cele globale adoptate sub egida Organizației Națiunilor Unite și continuând cu cele continentale, asigură un rol central libertății de exprimare, înțeleasă ca fiind un drept esențial, dar relativ, cu restricții clare ale exercițiului său, consacrate în acte normative de primă importanță precum Declarația universală a drepturilor omului (1948), Pactul internațional privind drepturile civile și politice (1966), Convenția europeană a drepturilor omului (1950), Convenția americană a drepturilor omului (1969), Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (2000) etc. Autoarea Carmen Moldovan subliniază modul în care a evoluat concepția cu privire la libertatea de exprimare: de la aspectele de bază incluse în Declarația universală a drepturilor omului și până la completările și detalierile oferite de reglementările mai recente.

O altă contribuție semnificativă a acestei părți este prezentarea domeniului de aplicare al libertății de exprimare. Autoarea Carmen Moldovan demonstrează faptul că protecția oferită de către acest principiu nu se aplică în mod uniform și universal tuturor tipurilor de discurs, ci există o protecție variabilă în funcție de importanța pe care o au respectivele tipuri de discurs în cadrul societății democratice, după cum există și tipuri de discurs care sunt cu totul excluse de la această protecție. Astfel, ea invocă diferențierea dintre discursul public și cel privat, dintre care primul se bucură de o protecție sporită, și evidențiază și o ierarhie a protecției în cadrul discursului public: de cea mai mare protecție se bucură discursul *politic*, pe celelalte locuri situându-se discursul *comercial* și cel *civil*. În plus, ea oferă și o analiză detaliată a statutului diferitelor categorii specifice de discurs public: discursurile oficialilor, pledoariile avocaților, protestul public, discursul mass-media, exprimarea artistică. Tipurile de discurs excluse de la protecția oferită de libertatea de exprimare sunt: discursul rasist, insingurarea la ură și violență, ofensa adusă publicului și declarațiile discriminatorii. Carmen Moldovan precizează modul nuanțat în care trebuie să se facă aprecierea dacă un tip de discurs este inclus sau exclus de la protecție (invocând argumentația detaliată

oferită de Curtea Europeană a Drepturilor Omului pe diferite spețe) și investighează noile provocări lansate de Internet cu privire la reglementarea juridică a libertății de exprimare (conținuturi ilicite, pornografie infantilă etc).

Capitolul al treilea prezintă conținutul complex al acestui „drept sinteză”, al acestei „libertăți complexe” sau acestei „noțiuni multidimensionale”, cum este numită încă de la început libertatea de exprimare de către autoarea cărții (p. 5). Este un drept ce cuprinde în sine atât aspectele dinamice, active (dreptul de a face cercetări, de a se informa, de a primi informații sau știri, de a difuza informații sau idei), cât și sub aspectul său pasiv (dreptul de a nu fi informat). De asemenea, este un drept ce își definește conținutul și în relațiile și uneori conflictele întreținute cu alte drepturi fundamentale: dreptul la un proces echitabil, prezumția de nevinovăție, dreptul la viață privată și de familie, libertatea de gândire și conștiință, libertatea de asociere etc.

Ultimul capitol al acestui titlu urmărește reglementarea acestui principiu în legislația românească și jursiprudența constituțională națională pe această temă. Astfel, sunt analizate în detaliu prevederile articolului 30 din Constituție care preia conținutul complex al acestui „drept sinteză” precum și completările și nuanțările oferite de către decizii importante ale Curții Constituționale precum cea referitoare la dreptul la replică sau cea care analizează raportul dintre libertatea de exprimare și demnitatea umană. În privința acestei din urmă relații Carmen Moldovan menționează faptul că Decizia Curții Constituționale din 2 noiembrie 1995 consacră o ierarhie a valorilor constituționale și prioritatea demnității umane față de libertatea de exprimare (pp. 92-93). Cu privire la această secțiune credem ca s-ar fi impus poate o analiză mai detaliată a acestei poziții a instanței de contencios constituțional pentru a demonstra că avem cu adevărat de-a face cu o afirmare fermă a priorității demnității umane asupra libertății de exprimare și cu o tradiție autentică de interpretare în acest sens, ceea ce autoarea nu oferă. Observația se impune mai ales dacă ținem cont de analiza detaliată oferită în finalul capitolului cu privire la interpretarea oferită de această instanță problemei constituționalității normelor care dezincriminează infracțiunile contra demnității umane, analiză ce s-ar fi putut face și cu privire la problematica „ierarhiei” valorilor constituționale.

În al doilea titlu al cărții este prezentată problematica principiului proporționalității și a marjei naționale de apreciere în stabilirea limitelor libertății de exprimare. Astfel autoarea subliniază caracterul complex și dinamic sau evolutiv al interpretărilor oferite reglementării principiului

libertății de exprimare în Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Avem de-a face, în opinia ei, cu un „sistem al jurisdicției Curții” care este caracterizat atât prin omogenitate cât și prin eterogenitate, înregistrând o evoluție în ceea ce privește optica instanței europene, și fiind astfel un „instrument viu” cu o evoluție graduală (pp. 100-103). Prin urmare, prevederile Convenției nu impun soluții în mod mecanic și unitar, ci în mod nuanțat și ținând cont de standarde ce sunt atât reafirmate, cât și redefinite și îmbogățite prin interpretarea jurisprudenței. În plus, mecanismul acesta european de protecție este unul ce acționează conform principiului subsidiarității: el nu se impune ca o reglementare care transcende sistemele naționale, ci una care le completează și le armonizează, lăsând deschisă posibilitatea afirmării anumitor trăsături specifice prin marja de apreciere lăsată la latitudinea forurilor legislative și instanțelor naționale, cu respectarea unor condiții precum legalitatea, legitimitatea, necesitatea, proporționalitatea ingerințelor. În ultima parte a titlului al doilea se oferă o amplă investigație a restricțiilor specifice impuse principiului libertății de exprimare pentru diferite tipuri de discurs.

Titlul al treilea este dedicat prezentării problemicii incriminării discursurilor abuzive care aduc atingere interesului general urmărind modul în care ea se reflectă în legislația penală din România. Sunt redate astfel principalele infracțiuni ce puteau fi săvârșite prin acte de comunicare ce implică exercițiul libertății de exprimare. O observație ce s-ar putea invoca în acest cocontext ar fi aceea că analiza se concentrează asupra legislației penale anterioare și nu ia în discuție pe larg și modificările substanțiale aduse în de Noul Cod Penal, recent intrat în vigoare (dar disponibil la momentul redactării cărții). Lăsând deoparte această observație trebuie subliniat faptul că investigația întreprinsă este una interesantă și sistematică, făcând trimiteri ample către legislația penală generală și specială, dar și către interpretările oferite în diferite ocazii de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului.

Ultimul titlu analizează aceeași problemă a incriminărilor penale, ce reprezintă restricții aduse principiului libertății de exprimare, dar cu referire la apărarea principiului demnității umane. Demersul argumentativ al acestei părți debutează cu o interesantă analiză a noțiunii de demnitate umană și a evoluției semnificației acesteia: de la viziunea de tip teologic, către cea de tip filosofic, de la concepția care acorda privilegii pe baza criteriului reprezentat de statutul social, către cea care acordă aceste drepturi fără discriminare tuturor oamenilor. Această din urmă viziune ce s-a impus după Revoluția Franceză a presupus recunoașterea universală a

principiului demnității umane prin actele normative internaționale de primă importanță menționate mai sus. Această protecție oferită demnității umane s-a materializat și sub forma restricțiilor aplicate libertății de exprimare prin incriminarea actelor de comunicare care aduc atingere acestei valori, în special prin incriminarea insultei și calomniei. Tema este analizată pe larg în capitolul al doilea unde autoarea face o pledoarie convingătoare (bazată pe invocarea a numeroase decizii ale Curții Europene) pentru necesitatea incriminării penale a acestor fapte pentru a reflecta statutul de valoare constituțională supremă pe care îl are, în viziunea sa, demnitatea umană (p. 332). Capitolul al treilea, care este și ultimul al lucrării, prezintă dimensiunea colectivă a principiului demnității umane: interzicerea la nivel universal regional (european) și național a discursului urii, a discursului discriminator, rasist, xenofob, a celui care incită ca genocid sau care neagă Holocaustul.

Cartea autoarei Carmen Moldovan *Libertatea de exprimare. Principii, restricții, jurisprudență* se remarcă astfel ca o lucrare sistematică și cuprinzătoare ce reușește să surprindă toate dimensiunile importante ale problematicii juridice referitoare la statutul libertății de exprimare și al limitelor sale. Argumentația urmărește relația complexă dintre cadrul normativ internațional de la nivel global sau regional și cadrul normativ național și este susținută de o bogată colecție de spețe extrase din jurisprudența internațională și națională. Alte contribuții importante ce pot fi invocate sunt analizele comparative dintre variate sisteme de drept (în special cel american de tip anglo-saxon și cel european de tip romano-german) și dintre viziunile lor diferite cu privire la statutul libertății de exprimare, precum și numeroasele propuneri de *lege ferenda* menite să asigure îmbunătățirea cadrului normativ în această materie. Toate aceste calități recomandă lucrarea ca pe o contribuție importantă în cadrul doctrinei juridice românești și ca pe un instrument util pentru publicul specializat sau doar interesat de tema libertății de exprimare și a limitelor ei.